

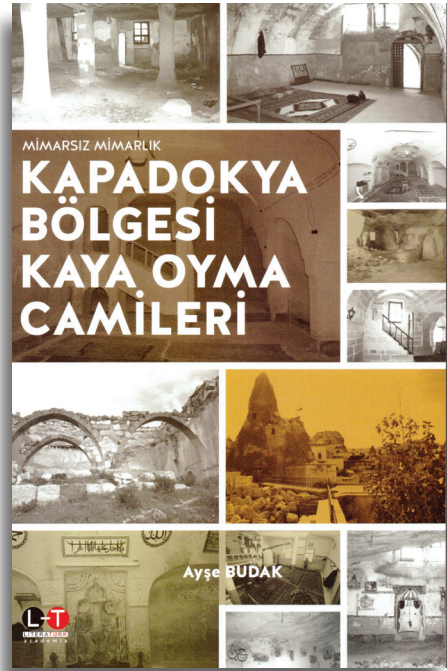
MİMARSIZ MİMARLIK KAPADOKYA BÖLGESİ KAYA OYMA CAMİLERİ / AYŞE BUDAK

Lokman TAY*

Kitap, *Giriş* (s.13-14), *Kapadokya Bölgesi'nin Sınırları ve Tarihi, Mimarisi ve Kaya Oyma Geleneği* (s.15-19), *Mağara Motifi ve Çilehaneler* (s.20-28), *Kapadokya Bölgesinde Kayaya Oyulmuş Camiler* (s.29-324), *Değerlendirme* (s.325-361) ve *Sonuç* (s.363-364) olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. *Değerlendirme* (s.325-361) bölümü alt başlıklarla genişletilmiştir.

İnsanın ilk barınağını oluşturan mağaralarla başlayan *Giriş* (s.13-14) bölümünde Kapadokya Bölgesi'nin en eski mimari geleneği olan kaya oyma yapılarına kısaca değinilmiştir. Ardından konunun belirlenmesi ile coğrafi sınırların nasıl çizildiği ve yapıların tespitinde kullanılan yöntemler ifade edilmiştir. Yapılan arazi çalışması sonucunda toplam 55 yapının tespit edildiği ancak birinin içerisinin doldurulduğundan dolayı kataloğa dâhil edilmediği belirtilmiştir. Son olarak tespit edilen 55 yapının illere göre dağılımı verilmiş ve tarihlendirme problemi olduğu için katalogta alfabetik sıranın esas alındığı vurgulanmıştır.

Kapadokya Bölgesi'nin Sınırları ve Tarihi, Mimarisi ve Kaya Oyma Geleneği (s.15-19) başlıklı bölüm, Kapadokya Bölgesi'nin 1985 yılında Unesco tarafından Dünya Doğal ve Kültürel Miras listesine alınması ve 1986 yılında da Ulusal Park olarak korunma altına alınması bilgileri ile başlamaktadır. Ardından Eskiçağdaki ve günümüzdeki Kapadokya Bölgesi'nin coğrafi sınırları karşılaştırılmıştır. M.Ö. 255 yılında Kapadokya Krallığı'yla başlayan tarihi süreç, Roma, Sasani ve ardından Arap saldırılarıyla devam etmiştir. 11. yüzyılda Türklerin eline geçen bölge, Selçuklu, Beylikler (Eretna, Karamanoğlu ve Dulkadiroğulları) ve Osmanlı hâkimiyetine

Ayşe Budak, *Mimarsız Mimarlık Kapadokya Bölgesi Kaya Oyma Camileri*, L-T Academia Yayınları, Konya, 2018.

ISBN: 978-605-337-186-1

(368 Sayfa, 57 Çizim, 346 Siyah-Beyaz Fotoğraf, 1 Kroki ve 14 tablo ile birlikte)

* Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Antalya.

ORCID ID: 0000-0003-4799-7357 ♦ E-mail: lokmantay@gmail.com

girmiştir. 18. yüzyılın başlarında Osmanlı Sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'i kurmasına ise ayrı bir paragraf açılmıştır.

Tarihçenin ardından, Kapadokya Bölgesi'nin coğrafi özelliklerinin mimariye olan etkisi üzerinde durulmuştur. Çevredeki volkanik dağların etkisiyle kolay şekil alabilen kayaların, bölgede kaya oymacılığının gelişmesine sağladığı katkılara değinilmiştir. İnsan elinde kolayca şekillendirilebilen bu kayalar oyularak, yaşam alanları, dini ve askeri yapılar, zirai depolar, şarap ışıkları ve sığınaklar oluşturulmuştur. Kayaların kolay işlenebilmesi kaya oyma yapıları meydana getirdiği gibi kâgir yapıları da etkilemiştir. Bazen ikisinin bir arada kullanıldığı uygulamalarda görülmüştür. Selçuklular Anadolu'ya geldikten sonra İran'da kullandıkları tuğla ve kerpicin yerine düzgün kesme taş malzemeyi tercih etmişlerdir. Osmanlı Döneminde de bölgeye has sarı renkli düzgün kesme taş en çok tercih edilen inşa malzemesi olmuştur. Bölüm sonunda bölgede kayadan oyulmuş çamaşırhanelerin bulunduğu belirtilmiştir.

Mağara Motifi ve Çilehaneler (s.20-28) başlıklı üçüncü bölüm, kaya oyma mekân ile mağaranın farkıyla başlamaktadır. İlkel toplumların yaşam alanı olan mağaraların tarih boyunca birçok kültür tarafından benimsendiği hatta mite dönüştürüldüğü ifade edilmiştir. Orta Asya'daki Türklerinin yaşamlarında da mağaranın önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır. İslam dininde ise mağaralar tefekkür için tercih edilen yerler arasında gösterilmiştir. Benzer şekilde çilehaneler de tarikat ehli kişilerin dünyevi zevklerden uzaklaşarak kendilerini yalnızca Allah'ı düşünmeye adanmış yerler olarak belirtilmiştir. Çilehanelerin doğal kaya oluşumu olabileceği gibi kayaya oyularak da yapılabilecekleri söylenmiştir. Kapadokya Bölgesi'ndeki bazı kâgir camilerin hariminde görülen, kayaya oyulmuş küçük mekânların çilehane olabileceği ifade edilmiştir.

Kapadokya Bölgesinde Kayaya Oyulmuş Camiler (s.29-324) başlığını taşıyan katalog bölümünde 54 adet yapı tanıtılmıştır. Yapıların inşa tarihleri kesin olarak bilinmediği için anlatım sırasında öncelikle alfabetik olarak iller (Aksaray, Kayseri, Nevşehir, Niğde), ardından da yine alfabetik olarak yapılar sıralanmıştır. Kataloğa dâhil edilen Aksaray'dan 6, Kayseri'den 11, Nevşehir'den 35 ve Niğde'den 2 cami alfabetik sıraya göre ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. Yapıların önce adresleri verilmiş, ardından tarihi bilinen yapıların tarihi verilerek, dışarıdan içeriye doğru bir anlatım sırası izlenmiştir. İnşa tarihi bilinmeyen camiler ise her bir yapının sonunda tarihlendirilmiştir. Katalogta yapıların her birinden bir plan ve yeterli sayıda fotoğrafa metin içinde yer verilmiştir.

Değerlendirme (s.325-361) bölümü *Halk Yapı Sanatı Ürünleri Olarak Kaya Oyma Camiler* (328-331), *Mimarsız Mimarlık* (331-334), *Plan* (334-340), *Cepheler* (340-342), *Taşıyıcılar* (342-345), *Üst Örtü* (345-347), *Mahfiller* (347), *Mihrap ve Minberler* (347-352), *Nişler* (352-354), *Ayakkabılıklar* (354-355), *Süsleme* (355-359) ve *Minareler* (359-361) olmak üzere 12 alt başlıkta incelenmiştir.

Değerlendirme (s.325-361) bölümünün başlangıcında toplam kaç yapının tespit edildiği ve bunların illere göre dağılımı verilmiştir. Ardından tespit edilen bu yapıların

cami mi yoksa mescit mi olduğu sorunsalı üzerinde durulmuş ve terminoloji bütünlüğü olması açısından tamamının kaya camisi olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Tespit edilen yapıların tamamının kasaba ve köylerde bulunmasından dolayı, kırsal mimarlık ürünleri olduğu kabul edilmişlerdir. Tespit edilen 55 yapıdan üçü başka bir işleve sahipken sonradan camiye çevrilmiş, diğer 52 örnek ise cami olarak inşa edilmiştir. Kaya oyma camilerin Anadolu ve İran'da bulunan az sayıdaki örneği de burada sıralanmıştır.

Halk Yapı Sanatı Ürünleri Olarak Kaya Oyma Camiler (328-331) alt başlığında konut mimarisi için yapılan *Halk Yapı Sanatı* tanımından hareketle kaya oyma camilerin de bu guruba dâhil edilebileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda ihtiyaç-malzeme ilişkisinden hareketle Kapadokya Bölgesi'nde 4. yüzyıldan günümüze kadar devam eden kaya oyma geleneği irdelenmiştir. Bizans Döneminde bölgede yoğun bir kaya oymacılığının olduğu bilinmektedir. Muhtemelen Selçukluların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Bizanslı bu ustalar yeni yöneticileri için çalışmış olmalıdırlar. Kaya oyma camilerin ekonomik olması ve inşası için herhangi bir vakfa ihtiyaç duyulmaması tercih sebebi olarak düşünülmüştür. Yine Türk Evinin karakteristik özellikleri kaya oyma camilere de uyarlanmıştır. Özellikle insan ölçülerine uygunluk ile doğaya ve çevreye uyum konusunda son derece başarılı örnekler olduğu vurgulanmıştır. Kaya oyma camilerinin plan bakımından genellikle kare, çoğunlukla ise dikdörtgen planlı oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca yapıların iç düzenlemesi, taşıyıcı sistem ve örtü düzenleri hakkında bilgi verilmiştir. İncelenen örneklerin 21 tanesinde herhangi bir taşıyıcıya yer verilmezken, 34 tanesinde taşıyıcı ayaklar kullanılmıştır. Bu yapılar kayalara oyularak yapıldıkları için cephe tasarımında en önemli unsur köşk minareler oluşturmaktadır.

Mimarsız Mimarlık (331-334) başlığını taşıyan bu bölümde kaya oyma camilerinin sanatçıları üzerinde durulmuştur. İncelenen yapılardan çok azında yazıt bulunması tarih, sanatçı ve banilerin tespiti konusunda en önemli sorunu oluşturmuştur. 55 yapıdan yalnızca üçü şahıs ismiyle anılmakla birlikte bu kişilerin de sanatçı mı yoksa bani mi hatta cami görevlisi mi oldukları tespit edilememiştir. Yapıların sanatçılarına yönelik tespit ise planlamayı ve ameliyeyi yapanların aynı kişiler olduğu yönündedir. Bu bağlamda isimleri bilinmese de Bizans'tan Selçukluya, Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden köklü bir geleneğin temsilcileri olarak tarih huzurundaki hakları teslim edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde de bu geleneğin temsilcileri tarihi sorumluluklarını günümüz teknolojisiyle sürdürmektedirler. Diğer taraftan kaya oyma camilerin yanına veya üzerine 1955-1970 yılları arasında yoğun şekilde yeni cami yapma anlayışının hâkim olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 1950 ve 1960'lı yıllardaki yoğun cami inşasının Adnan Menderes ve Adalet Partisi'nin modernleşmeci yaklaşımı olarak yorumlanmıştır. Son olarak bu camileri iklimsel şartlara bağlı olarak yazlık ve kışlık cami şeklinde adlandırmanın yanlış olduğu ifade edilmiştir.

Tespit edilen camiler *Plan* (334-340) alt başlığında üç grupta incelenmiştir. Bunlar, *bütünüyle kayadan oyulanlar*, *bileşik yapılar* ve *kaya cami-kâgir camiden oluşanlar*. İlk grup tamamen kaya oyma yapılardan oluşmaktadır. İkinci gruptaki yapılar,

kayadan oyulmuş mekâna kâgir kısmın eklenmesiyle meydana getirilmiştir. Üçüncü gruba giren yapılarda ise iki farklı teknikte inşa edilmiş camiler bir ya da daha fazla kapıyla birbirine bağlanmıştır. Tespit edilen yapılardan 33'ü ilk gruba, 15'i ikinci gruba, altısı da üçüncü gruba girmektedir. Bu plan tiplerine giren camilerin planları tablolar halinde sunulmuştur. Ancak yapıların gruplandırılışında plan şemasının değil inşa tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Burada *Halk Yapı Sanatı Ürünleri Olarak Kaya Oyma Camiler* (328-331) başlığında ifade edilen kare, dikdörtgen ya da asimetrik planlı şekilde bir gruplandırma yapılsaydı daha sistematik olacağı kanaatindeyiz.

Cepheler (340-342) alt başlığında kayaya oyulmak suretiyle inşa edilen yapıların cephe tasarımı incelenmiştir. Büyük çoğunluğunun tamamıyla kayaya oyulmuş örnekler olması cephelerin kaya kütesine göre şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu yapılarda, kaya bloğunun yola bakan cephelerine girişler açılmıştır. Bazı yapıların giriş cepheleri ise kâgir duvarla yenilenmiştir. Yapıların yine çoğunluğunda cephede herhangi bir düzeltme işlemi yapılmadığı, kapıların da doğrudan harime açıldığı gözlenmiştir.

Kayaya oyularak inşa edilen bu yapıların taşıyıcı (342-345) sistemi de yine kaya kütesinin kendisidir. İncelenen yapılardan 24 tanesinin hariminde kayadan oyulmuş ayak ya da sütun bulunurken, diğer 21 caminin hariminde herhangi bir taşıyıcı ayak ve sütun yer almaz. Yazar yapılar içerisindeki ayakların taşıyıcı özelliğinin olmadığını, mekâna dini mimari görünümü kazandırmak için sembolik anlamlarla kullanıldığını savunmaktadır.

Üst Örtü (345-347) alt başlığında incelenen yapılardan 31'inin hariminin, doğal inşa malzemesi olan kayadan düz dam şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Tek örnekte harimin kubbeyle örtülü olduğu tespit edilmiştir. Bunların dışında kemerlerden oluşan tonoz örtü sistemi ile sembolik kubbenin kullanıldığı yapılar da bulunmaktadır.

Kayadan oyulmuş harimlerin bir cephesi boyunca uzanan ve kimi zaman ayaklarla harimden ayrılan *Mahfillerin* (347) kadınlar için düzenlendiği kabul edilmektedir. *Mihrap ve Minberler* (347-352) alt başlığında kataloğa dâhil edilen camilerden 54'ünde mihrap, 27'sinde ise minber tespit edildiği ifade edilmiştir. Camilerden ikisinde iki mihrap bulunurken, bir caminin mihrabı ise günümüze ulaşmamıştır. Tespit edilen 56 mihraptan 44'ü kayaya oyulmuş, 12'si ise taştan inşa edilmiştir. Mihraplardan beşi ise orijinallliğini yitirmiştir. 27 Minberden 10'u taş malzemedir, sekizi kaya oyma, altısı ise ahşaptır. Bir örnekte kaya ve ahşap birlikte kullanılmış, birinde ise metal malzemeye yer verilmiştir. *Nişler* (352-354) başlığı altında 40 camide ayakkabılıklar dışında niş tespit edildiği belirtilmiştir. Bu nişler kullanım açısından üçe ayrılmıştır. İlk grup, Kur'an-ı Kerim ve dini içerikli kitapların konulduğu, ikinci grup taşınabilir aydınlatma gereçlerinin konulduğu, üçüncü grup ise depolama alanı olarak kullanılanlardan oluşmaktadır. 54 Caminin 16'sında kayaya oyulmuş *ayakkabılıklar* (354-355) bulunmaktadır. Genellikle yalın örnekler olan kaya camilerinden 29'unda az da olsa *süslemeye* (355-359) yer verilmiştir. Süslemeler genellikle kayaya oyma tekniği ile yapılmış olmakla birlikte, kalem işi örnekler de tespit edilmiştir. Ayrıca süsleme repertuarında bitkisel, geometrik, nesnel ve mimari tasvirlerin yanı sıra perde motifi de dikkati çekmektedir. Yapılar

üzerinde süslemenin en yoğun uygulandığı alan mihraplardır. Kayaya oyularak inşa edilen yapıların *minareleri* (359-361) genellikle köşk minare şeklindedir. 21 yapıda köşk minare olduğu, beş yapıda da köşk minarenin olduğu ancak günümüze ulaşmadığı tespit edilmiştir. 24 yapıda da minare bulunmamaktadır.

Sonuç (s.363-364) bölümünde çalışmadan elde edilen bilgilerin genel bir yorumlaması yapılmıştır. Bu bağlamda kaya oyma camiler halk yapı sanatı ürünleri olarak değerlendirilmiştir. Kapadokya Bölgesinde yüzyıllardır devam eden kaya oymacılığının kültürel aktarım sayesinde günümüze kadar devam ettiği vurgulanmıştır. Diğer bölgelerdeki kaya oyma camilerin de yayınlanmasıyla birlikte konunun daha iyi anlaşılacağı ifade edilmiştir.

Kitabın sonunda yer alan *Kaynakçada* (s.365-368) metin içinde atıfta bulunulan yayınların tamamı genel eğilimin aksine yazar isimlerine göre alfabetik olarak listelenmiştir. Basılı yayınların devamına elektronik kaynaklar eklenmiş ve en sonda da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen bir adet belgeye yer verilmiştir.

Sonuç olarak; Kapadokya Bölgesi'ndeki kaya oyma geleneğinin az bilinen bir kolunu oluşturan camilerin ilk defa bir çalışma kapsamında araştırılmış olması son derece önemlidir. Kaya oyma yapıların ağırlıklı olarak Bizans ürünleri olarak bilinmesine karşın bu çalışmayla birlikte Türk Döneminde de bu geleneğin sürdüğü ortaya konulmuştur. Kitap bugüne kadar çok azı kaynaklara geçmiş olan kaya oyma camilerin belgelenmesi ve bilim dünyasının dikkatine sunulması bakımından oldukça önemlidir. Çalışmaya dâhil edilen camilerin büyük çoğunluğunun tescilinin bile yapılmamış olması kitabın önemini ayrıca ortaya koymaktadır. Bu anlamda eser, alandaki büyük bir boşluğu da dolduracak niteliktedir. Tescili yapılmamış ve kaynaklarda yer almayan yapıların tespiti için uzun soluklu ve zorlu bir arazi çalışmasının gerekliliği ortadadır. 1950'lerden sonra kaya oyma camilerin yanına veya üzerine kâgir camilerin inşa edilmesi söz konusu yapıların kullanım dışı kalmasına ve tahrip olmasına sebep olmuştur. Bu çalışmayla en azından mevcut yapıların belgelenmesi sağlanmıştır. Son olarak, kitabın teşekkür kısmından anladığımız kadarıyla herhangi bir kurum tarafından desteklenmeyen bu çalışma, yazarın kendi imkânlarıyla ortaya koyulmuştur. Bunun sonucunda da kitap siyah-beyaz basılmıştır. İnşa tekniğinden dolayı zaten basık ve karanlık olan bu camilerin içerisi maalesef yeterince anlaşılmamaktadır. Umut ederiz ki kitabın sonraki baskıları bölgedeki kurumlar tarafından finanse edilir ve yazarın emekleriyle birlikte kültürümüzün bu eşsiz örnekleri de hak ettiği değerinde insanlarla buluşur.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVIII, Sayı: 1 Nisan 2019

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVIII, Issue: 1 April 2019

Yayın Tarihi | Date of Publication

03.05.2019

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

İnternet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.